

สมเด็จพระญาณสังวรฯ '100 พรรษา'

ชนกกรรม.. 'ชีวิตนี้น้อยนัก' ดีได้ด้วย 'กตเวที'

นพ.วิชัย
เทียนदार

อดีตปลัดกระทรวงสาธารณสุข

ยอนหลังไป 30 ปีเศษ ผู้เขียนได้มีบุญสาสนาสู่รวม กาสาวพัสตร์ สองรอบ รอบแรกอายุครบ 25 ปี หลังจบแพทย์ฝึกหัดประจำบ้านที่คณะแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาล บวชเรียนที่วัดสังฆราชาวาส พระอุปัชฌาย์ คือ "พระราชสิงห์ วรมณี" เจ้าคณะจังหวัด สิงห์บุรี และรอบสองที่วัด "บวรนิเวศวิหาร"

การบวชรอบสองนั้น นับเป็นโอกาสยิ่งใหญ่ของชีวิต โดยไม่ได้คิดอะไรมาก่อน

วันที่เข้าบวชมี "พระมหากถาร" (ตำแหน่งขณะนั้น) ที่ ตำแหน่งเทียบวรา มีสมเด็จพระวันรัตน์เป็นหัวหน้าตำแหน่ง ทราบเบื้องต้นว่ามีนาคบวชรวม 18 ท่าน เมื่อเข้าสู่พระ อุโบสถมีพระท่านหนึ่งบอกว่าให้เป็น "หัวหน้า" นำนาคอีก 17 องค์ มีต่างชาติด้วย ท่านนั้นแหละ "เครียด" บวกกับ ดีใจ ภูมิใจ เพราะส่วนตัวเตรียมบวช ทองหมดแล้วก็ตาม แต่เวลาเป็นหัวหน้า "เดียว" และนำหมู่คณะสงฆ์ใน กรุงเทพฯต่างจากบ้านนอก และอีกทั้งพระอุปัชฌาย์ครั้งนี้ คือ "ท่านสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก" (พระชนมายุขณะนั้น 88 พรรษา) และมี "พระเทพวิ" (สมเด็จพระวันรัตน์) เป็นพระคู่สวด

ด้วยความประหม่า พยายามตั้งใจว่าเวลาชานาค ขณะบวชพยายามไม่ให้เกิดเลย แต่ก็ผ่านไปเรียบร้อย ฉายาที่สมเด็จพระสังฆราชได้โปรดแต่งตั้งชื่อ "ชยวิโช" อันเป็นมงคลกับผู้เขียนตลอดชีวิตมา

ด้วยน้อมรำลึกถึงมหากรุณาธิคุณที่ได้รับเมื่อครั้ง บวชจำพรรษาที่วัดบวรฯ วันที่ 28 ตุลาคม 2556 ซึ่ง

เป็น "ธรรมชาติ" ที่สุดท่านก็มรณภาพอย่างสงบในวันที่ 24 ตุลาคม 2556 เวลา 19.30 น. ดังโคลงกลอนที่เป็น อมตะ ใช้ได้กับทุกฐานันดร "พฤษภกาสกร อิกกฤษณัน ปลดปลง...."

สิ่งที่เป็นการสูญเสียคือ "รูป" คือกายเท่านั้น แต่ที่ยัง สถิตอยู่ในโลกนี้ คือ "นาม" ด้านจิตวิญญาณ ธรรมะ คำสอน เพียงแต่ความทรงจำยังคงสถิตอยู่ในหัวใจลูกหลาน คนไทยทุกชั้น วรณะและทั่วโลก พระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราชมีมากมายที่พระองค์ท่านได้ทรงสอน อบรม เทศนากับพระภิกษุสงฆ์ พระราชาประชาชนทั่วไป

แต่ที่ผู้เขียนประทับใจขอกลั่นกรองเรื่องมาแบ่งปัน ธรรมในฉบับนี้คือ ความตระหนักในสิ่งที่ตน "จริงของวันนี้" ไม่ใช่ เมื่อวานนี้หรือพรุ่งนี้ และต้อง "คิด พูด ทำ" แต่ที่ดี ๆ วันนี้ ไม่ต้องรอและยังห่วงกังวลในเรื่องเมื่อวาน

นั่นคือ ทำกรรมดีที่เป็น "ชนกกรรม" กรรมเป็น เหตุทำให้เกิด เพราะ "ชีวิตนี้น้อยนัก" ไม่มากพอ ไม่นานพอจะให้อดรอ ชีวิตไม่มีอะไรแน่นอน อะไร ๆ ก็ เกิดได้ไม่รู้ตัว แต่พระองค์ท่านบอกว่า "ชีวิตนี้" เท่านั้น จักสวัสดิ์และชีวิตข้างหน้าจักสวัสดิ์ได้ด้วย "ความ กตัญญูกตเวที" แล้วอย่างไร?...จริงหรือ?...

พระนิพนธ์ดังกล่าวเพื่อให้มีฉันทะที่จะเข้าใจ "ชีวิต" เรา ตัวตนของเราให้ชัดเจนว่า ทุกชีวิต ไม่ว่า "คน" ไม่ว่า "สัตว์" มิได้มีเพียงเฉพาะชีวิตนี้ คือ มิได้ มีเพียงชีวิตในชาตินี้ชาติเดียว แต่ทุกชีวิตมีชีวิตในชาติ อดีต ชีวิตในชาติปัจจุบัน และชีวิตในชาติอนาคต "ชีวิตนี้น้อยนัก" หมายถึง ชีวิตในชาติปัจจุบันน้อยนัก "สั้นนัก"

ชีวิตนี้ตกอยู่ในอำนาจความโลภ ความโกรธ ความ หลง แสวงหา "อำนาจ วิชา บารมี ทรัพย์สิน เงิน ทอง" อย่างไม่คำนึงถึงความถูกต้อง...อย่างมากมายที่ช่วงอายุ 100 ปี แล้วก็หมดสิ้นทุกสิ่งทุกอย่าง....

ผู้แก่ ผู้เฒ่า บอกล่าเตือน มักจะตะคอกใส่อีกว่า.. "โบราณฯ ไรเหตุผล"

ผู้เขียนห้วงคน "รุ่นใหม่" จะชะล่าใจ นำไปสู่ความ ประมาท เลินเล่อ เหลิง เย่อหยิ่ง ไม่ฟังใคร แม้คำพูด ตักเตือนของคุณพ่อ คุณแม่ เพราะว่าวันหนึ่งจะหนีไม่ พ้นผลที่น่ากลัวของ "กรรม"... เด็กบางคนวิ่งเล่นอยู่อย่าง สนุกสนานในโรงเรียน อยู่ๆ ก็มีลูกปืนสั้นเข้าตัดชีวิต ปลิดชีพไปอย่างง่ายดาย เด็กตายไปแล้ว ไปเป็นสุข ไป เป็นทุกข์ก็อีกเรื่องหนึ่ง แต่คุณพ่อคุณแม่ต้องทุกข์หนัก ต้องสูญเสียลูกรักไป

มีเพื่อนร่วมรุ่นเรียนประถมปีที่ 4 เมื่อปี พ.ศ.2500 ที่ จังหวัดสิงห์บุรี ที่โรงเรียนวัดโพธิ์แก้ว ชื่อ ด.ช.เกียรติทอง เป็นลูกชายหมอคณิศ เป็นเด็กน่ารัก ไปเดินเล่นที่หาดทรายแม่น้ำเจ้าพระยา ให้นางจวนผู้ว่าสิงห์บุรีกับเพื่อนๆ อยู่ๆ ก็เดินลงหาดทราย ลงแม่น้ำไปเรื่อยๆ จนกระทั่ง จมน้ำไปเลยๆ ศพไปโผล่ที่วัดสว่างอารมณ์ได้ระยะทาง ประมาณ 1 กม. นี่เป็นอีกเรื่องที่ว่า "กรรมเก่าคืออะไร?" ทำไมเกิดขึ้นได้? คุณพ่อคุณแม่ร้องไห้เสียใจ สูญเสียลูก รักเหลือเพียงลูกสาวคนเดียวเท่านั้น รู้ได้แน่นอนเพียง ว่า เป็นผลของกรรม

มีเรื่องเล่าถึงท่าน "สมเด็จพระพุทธมามกาจารย์ (โต พรหม รังสี)" วัดระฆังโฆสิตาราม ว่าครั้งหนึ่ง พระในวัดของท่านตีเพื่อนพระด้วยกันจนหัวแตก ท่านชำระความด้วยการบอกให้เจ้าทุกขัวเป็นฝ่ายผิด เพราะท่านเป็นผู้ทำ เขาก่อน เมื่อเป็นที่พิพาทสงสัยที่ท่านตัดสินเช่นนั้น ท่าน ก็อธิบายว่า พระองค์ที่ถูกตีหัวแตกในชาตินี้ต้องได้ตีพระ อีกองค์มาก่อน ไม่ชาติใดก็ชาติหนึ่ง ถ้าจะให้รับโทษที่ทำ ในชาตินี้ ก็จะได้อันสุดกรรม ท่านได้แนะนำให้ยกโทษโดย สมัคใจ ไม่จองเวรต่อกัน เรื่องก็จะจบสิ้นในชาตินี้ การ ให้อภัยกันด้วยจริงใจในความผิดของผู้อื่นที่ทำต่อตน จึง เป็นความสำคัญ เป็นสิ่งที่ควรอบรมให้อยู่

หรือไปไหน มาไหน ขณะเดินทางให้ท่องคาถา "พุทธโธ ทุ" นึกถึงพระพุทธเจ้าและตั้งใจปรารถนาว่าเมื่อจากโลกนี้ไป เมื่อใดก็ตาม ขอให้กลับมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา เป็นมงคลสูงสุดของชีวิต

ผู้ที่ใจผูกพันกับการถืออาหาร ดูแลรักษาให้ข้าวปลา อาหาร ยารักษาไข้ ไม่เบียดเบียนชีวิตร่างกายผู้อื่น สัตว์ อื่น ปัจจุบันจะสมบูรณ์ แข็งแรง ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย มี พละทานมัยดี

ผู้มีใจผูกพันระวังกาย วาจา ใจดี สุภาพ อ่อนน้อม อ่อนโยน ยกย่องไม่ดูหมิ่น ไม่ล่วงเกิน ปัจจุบัน จะเป็นผู้ที่อยู่ในตระกูลสูง ผิวพรรณดี หน้าตาผ่องใส เจริญตา ย่อมเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือ

ผู้ที่มีใจผูกพันช่วยเหลือรักษาชีวิตผู้อื่น สัตว์อื่น ไม่ ทำลายชีวิตเขา ปัจจุบันชีวิตจะมีสุข อายุยืน

สุดท้ายผู้ที่ผูกพันอยู่กับการ "ปฏิบัติธรรม" มากๆ จะเป็นผู้มีปัญญา เฉลียวฉลาด เจริญในธรรม

ตรงข้ามถ้าเรามีจิตใจผูกพันในสิ่งที่ไม่ดี คิดร้ายกับ ผู้อื่นทั้งกาย วาจา ใจ "กรรมไม่ดี" ก็ส่งผลแก่เรา อย่างแน่นอน

"ธรรม" ของสมเด็จพระสังฆราช ท่านทรงเน้นย้ำ ที่ผู้ เขียนเองได้ยึดถือและปฏิบัติอยู่ คือ "กตัญญู กตเวทิตา ธรรม" เป็นธรรมเครื่องสร้างคนให้เป็นคนดีได้จริงๆ เพราะ "ความรู้คุณท่านผู้มีพระคุณ" และ "ความตั้งใจจะ ตอบแทนพระคุณ" คือ เครื่อง "ป้องกัน" ที่สำคัญที่สุดที่ จะกันให้พ้นจากการทำผิดคิดร้ายได้ทั้งหมด

"ทุกคน" มีผู้มีพระคุณของตนอย่างน้อยก็คุณพ่อ คุณแม่ ครู อาจารย์ เพียงมี "กตัญญูรู้คุณ" ท่านที่กล่าว นี้ก็เพียงพอจะคุ้มครองตนให้พ้นจากความไม่ดีทั้งปวงได้ ขอให้ เป็น "ความกตัญญูกตเวที" จริงใจเท่านั้น อย่า ให้เป็นเพียงนึกเองว่าตนเป็นคนกตัญญู "ความจริง" กับ "ความนึกเอา" แตกต่างกันมาก ผลได้รับจึงแตกต่าง

อุปมา คือ “พระราชสิงห์ วรมณี” เจ้าคณะจังหวัดสิงห์บุรี และรอบสองที่วัด “บวรนิเวศวิหาร”

การบวชรอบสองนั้น นับเป็นโอกาสยิ่งใหญ่ของชีวิต โดยไม่ได้คิดอะไรมาก่อน

วันที่เข้าบวชมี “พระมหาถาวร” (ตำแหน่งขณะนั้น) ที่ตำแหน่งเจ้าบวร มีสมเด็จพระวันรัตน์เป็นหัวหน้าตำแหน่ง ทราบเบื้องต้นว่ามีนักบวชรวม 18 ท่าน เมื่อเข้าสู่พระอุโบสถมีพระท่านหนึ่งบอกว่าเป็น “หัวหน้า” นานาอีก 17 องค์ มีต่างชาติด้วย เท่านั้นแหละ “เครียด” บวกกับจิตใจ ภูมิใจ เพราะส่วนตัวเตรียมบวช ทองมาแล้วก็ตาม แต่เวลาเป็นหัวหน้า “เดียว” และนำหมู่คณะสงฆ์ในกรุงเทพฯ ต่างจากบ้านนอก และอีกทั้งพระอุปสมบทครั้งนี้ คือ “ท่านสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก” (พระชันษาขณะนั้น 88 พรรษา) และมี “พระเทพกวี” (สมเด็จพระวันรัตน์) เป็นพระคู่สวดด้วยความประหลาด พยายามตั้งสติว่าเวลาชานาค ขณะบวชพยายามไม่ให้คิดเลย แต่ก็ผ่านไปเรียบร้อยฉายาที่สมเด็จพระสังฆราชได้โปรดแต่งตั้งชื่อ “ชวยโฆ” อันเป็นมงคลกับผู้เขียนตลอดชีวิตมา

ด้วยน้อมรำลึกถึงมหากรุณาธิคุณที่ได้รับเมื่อครั้งบวชจำพรรษาที่วัดบวรฯ วันที่ 28 ตุลาคม 2556 ซึ่งเป็นวันที่ 4 ของการบำเพ็ญพระกุศลพระศพ ผู้เขียนได้เดินทางไปสักการะพระศพ และมีโอกาสร่วมรับเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชทินนิตตามาคู สร้างความปลื้มปิติแก่ข้าพเจ้าและประชาชนที่มาสักการะพระศพเป็นที่ยิ่ง

ตลอดระยะเวลาที่ท่านประจวบ นอนพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาฯ 11 ปีเศษ ผู้เขียนได้ภาวนา ระลึกถึงพระองค์ท่าน ขอให้พระองค์ท่านมีสุขภาพแข็งแรง โรคภัยที่กล้ำกรายก็ขอให้บรรเทาลงเสียๆ ขอให้ท่านมีพระชนมายุยืนนาน อยู่คู่แผ่นดินไทย คู่บุญบารมีแก่พระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สถิตสถาพรชั่วกาลนาน แต่ชีวิตและโลกธรรมและสังขารแห่งชีวิต ทุกอย่างเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นของ “ธรรมดา”

แต่ที่ผู้เขียนประทับใจขอถกสนทนาร่วมมาแปะปันธรรมในฉบับนี้คือ ความตระหนักในสิ่งที่ตน “จริงของวันนี้” ไม่ใช่ เมื่อวานนี้หรือพรุ่งนี้ และต้อง “คิด พูด ทำ” แต่ที่ตีๆ วันนี้ ไม่ต้องรอและยังห่วงกังวลในเรื่องเมื่อวาน

นั่นคือ ทำกรรมดีที่เป็น “ชนกกรรม” กรรมเป็นเหตุทำให้เกิด เพราะ “ชีวิตนี้น้อยนัก” ไม่มากพอ ไม่นานพอจะให้ต้องรอ ชีวิตไม่มีอะไรแน่นอน อะไร ก็เกิดได้ไม่รู้ตัว แต่พระองค์ท่านบอกว่า “ชีวิตนี้” เท่านั้นจักสวัสดิ์และชีวิตข้างหน้าจักสวัสดิ์ได้ด้วย “ความกตัญญูกตเวที” แล้วอย่างไร?...จริงหรือ?...

พระนิพนธ์ดังกล่าวเพื่อให้มีฉันทะที่จะเข้าใจ “ชีวิต” เรา ตัวตนของเราให้ชัดเจนว่า ทุกชีวิต ไม่ว่า “คน” ไม่ว่า “สัตว์” มิได้มีเพียงเฉพาะชีวิตนี้ คือ มิได้มีเพียงชีวิตในชาตินี้ชาติเดียว แต่ทุกชีวิตมีชีวิตในชาติอดีต ชีวิตในชาติปัจจุบัน และชีวิตในชาติอนาคต “ชีวิตนี้น้อยนัก” หมายถึง ชีวิตในชาติปัจจุบันน้อยนัก “สั้นนัก” ชีวิตนี้ตกอยู่ในอำนาจความโลภ ความโกรธ ความหลง แสวงหา “อำนาจ วิชา บารมี ทรัพย์สิน เงิน ทอง” อย่างไม่คำนึงถึงความถูกต้อง...อย่างมากก็ช่วงอายุ 100 ปี แล้วก็หมดสิ้นทุกสิ่งทุกอย่าง....

จิตดวงเดียว จักร้อนโรไป ทุกขร้อน นานนักหนา นับกาลเวลาหาได้ไม่ นับภพชาติ หาถูกไม่ ในทุกติ ผู้คนที่เกิดมา “ดีมีสุข” สมบูรณ์ในภพชาตินี้ ก็มีไม่ ว่าจะไม่มี คือ “อกุศลกรรม” ตามตะครุบอยู่ “มีแน่” แต่ในขณะที่เดียวกันนี้มีมีแห่ง “กุศลกรรม” เป็นผู้ช่วยอยู่นั่น คือ “ต้องทำบุญ ทำกุศล คุณงามความดี” ให้มากที่สุด ให้เต็มสติปัญญาความสามารถเสมอ ความดีเท่านั้นจะช่วยให้พ้นมีแห่ง “กรรมร้าย” ได้ แม้จะพ้นอย่างหุตุหิวก ก็ดีกว่าไม่พ้น

อย่าเป็นผู้ปฏิเสธเรื่อง “กรรม” และการให้ “ผลของกรรม” อย่างปราศจากเหตุผล คือ อย่าปฏิเสธ คือว่า ใครจะเป็นอะไรมาก่อนก็ตาม ก็ไม่ใช่เรา เราไม่เคยเป็นเช่นนั้น คนจะเกิดเป็นสัตว์ไม่ได้ สัตว์จะเกิดเป็นคนไม่ได้ ไม่มีเหตุผล สิ่งที่คุณเขียนเป็นห่วงคน “รุ่นใหม่” ที่มีมักจะเชื่อมั่นตัวเองสูง ไม่เชื่อ “พ่อ แม่”

มีเพื่อนร่วมรุ่นเรียนประถมปีที่ 4 เมื่อปี พ.ศ.2500 ที่จังหวัดสิงห์บุรี ที่โรงเรียนวัดโพธิ์แก้ว ชื่อ ด.ช.เกียรติทอง เป็นลูกชายหมอกนิธ เป็นเด็กน่ารัก ไปเดินเล่นที่หาดทรายแม่น้ำเจ้าพระยา หน้าจวนผู้ว่าสิงห์บุรีกับเพื่อนอยู่ๆ ก็เดินลงหาดทราย ลงแม่น้ำไปเรื่อยๆ จนกระทั่งจมน้ำไปเลยๆ ศพไปโผล่ที่วัดสว่างอารมณ์ได้ระยะทางประมาณ 1 กม. นี่เป็นอีกเรื่องที่ว่า “กรรมเก่าคืออะไร?” ทำไม่เกิดขึ้นได้? คุณพ่อคุณแม่ร้องไห้เสียใจ สูญเสียลูก รักเหลือเพียงลูกสาวคนเดียวเท่านั้น รู้ได้แน่นอนเพียงว่า เป็นผลของกรรม

มีเรื่องเล่าถึงท่าน “สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (โต พรหมรังสี)” วัดระฆังโฆสิตาราม ว่าครั้งหนึ่ง พระในวัดของท่านตีเพื่อนพระด้วยกันจนหัวแตก ท่านชำระความด้วยการบอกให้เจ้าทูลขำเป็นฝ่ายผิด เพราะท่านเป็นผู้ทำเขาก่อน เมื่อเป็นที่พิศวาสงสัยที่ท่านตัดสินเช่นนั้น ท่านก็อธิบายว่า พระองค์ที่ถูกตีหัวแตกในชาตินี้ต้องได้ตีพระอีกองค์มาก่อน ไม่ชาติใดก็ชาติหนึ่ง ถ้าจะให้รับโทษที่ทำในชาตินี้ ก็จะได้สิ้นสุดกรรม ท่านได้แนะนำให้ยกโทษโดยสมัครใจ ไม่จองเวรต่อกัน เรื่องก็จะจบสิ้นในชาตินี้ การให้อภัยกันด้วยจิตใจในความผิดของผู้อื่นที่ทำต่อตน จึงเป็นความสำคัญ เป็นสิ่งที่ควรอบรมให้ยิ่ง

“กรรม” อันเป็นเหตุทำให้เกิดคือ “ชนกกรรม” เป็นกรรมสุดท้ายก่อนชีวิตจะขาดจากภพภูมินี้ หรือเรื่องสุดท้ายที่จิตผูกพันคิดถึงอยู่ ถ้าคิดถึงเรื่องดีที่เป็นบุญกุศลในขณะที่ก่อนชีวิตจะดับ จิตก็จะไปสู่สุคติ นำกายไปสู่สุคติด้วย ถ้าคิดถึงเรื่องไม่ดี เป็นบาปอกุศลในขณะที่ก่อนจิตดับ จิตก็จะไปสู่ทุคติ นำกายไปทุคติด้วย เช่น เชื่อกันว่า ก่อนตายผู้ที่หวนสมมติมาก ๆ ตายไปในขณะที่จิตผูกพันเช่นนั้น ต้องเกิดไปเป็นงู ต้องเผ่าสมมติ ไม่ได้ไปเสวยผลของ “กรรมดี” ใดๆ ที่ได้กระทำไว้ จนกว่าจะปล่อยวาง ละความยึดถือ ความหวงแหนสมมิตินั้นๆ แล้วเราจะจนถึง “ชนกกรรม” หรือ??

ผู้ใหญ่ คุณพ่อ คุณแม่ของในอดีต ปัจจุบันเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ สัมมาปัญญา ท่านจะเชื่อในเรื่อง “ความยึดมั่นของจิต” ท่านจะสอนลูกหลานไว้ว่าก่อนจะหลับไป

จะเป็นผู้ทออยู่ในตระกูลสูง ผัวพระเนต หนาตาเฟื่องเฟื่องเจิญดา ย่อมเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือ ผู้ที่มีใจผูกพันช่วยเหลือรักษาชีวิตผู้อื่น สัตว์อื่น ไม่ทำลายชีวิตเขา ปัจจุบันชีวิตจะมีสุข อายุยืน

สุดท้ายผู้ที่ผูกพันอยู่กับการ “ปฏิบัติธรรม” มามากจะเป็นผู้มีปัญญา เฉลียวฉลาด เจริญในธรรม ตรงข้ามถ้าเรามีจิตใจผูกพันในสิ่งที่ไม่ดี คิดร้ายกับผู้อื่นทั้งกาย วาจา ใจ “กรรมไม่ดี” ก็จะส่งผลแก่เราอย่างแน่นอน

“ธรรม” ของสมเด็จพระสังฆราช ท่านทรงเน้นย้ำ ที่ผู้เขียนเองได้ยึดถือและปฏิบัติอยู่ คือ “กตัญญู กตเวทิตาธรรม” เป็นธรรมเครื่องสร้างคนให้เป็นคนดีได้จริง เพราะ “ความรู้คุณค่าของผู้มีพระคุณ” และ “ความตั้งใจจะตอบแทนพระคุณ” คือ เครื่อง “ป้องกัน” ที่สำคัญที่สุดที่จะกันให้พ้นจากการทำผิดคิดร้ายได้ทั้งหมด

“ทุกคน” มีผู้มีพระคุณของตนเองอย่างน้อยก็คุณพ่อคุณแม่ ครู อาจารย์ เพียงมี “กตัญญูรู้คุณ” ท่านที่กล่าวนี้ก็เพียงพอจะคุ้มครองตนให้พ้นจากความไม่ดีทั้งปวงได้

ขอให้ เป็น “ความกตัญญูกตเวที” จริงใจเท่านั้น อย่าให้เป็นเพียงนึกเองว่าตนเป็นคนกตัญญู “ความจริง” กับ “ความนึกเอา” แตกต่างกันมาก ผลได้รับจึงแตกต่างกันมาก

ท้ายสุดนี้ผู้เขียนขอเชิญชวนคนไทยทุกคน ขอปวารณาตัวถวายความเคารพสักการะสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ซึ่งคือท่าน “พระบิดา” องค์หนึ่งของคนไทยทั้งชาติ ด้วยการจะน้อมนำ “กตัญญูกตเวทิตาธรรม” มาสู่การปฏิบัติ คือ คิด พูด ทำ ต่อคุณพ่อ คุณแม่ ครู อาจารย์ ต่อสถาบัน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ด้วยความจริงใจ

โดยเฉพาะในห้วงเวลา 100 วันของการถวายความอาลัยนี้ ขอให้คนไทยทุกคนตั้งสติ มีความสงบและพึงระลึกถึงความเป็นผู้มี “กตัญญูกตเวทิตาธรรม” ต่อประเทศชาติ และคนไทยด้วยกันเอง จึงจะเป็นผู้มีเครื่องคุ้มครองให้สวัสดิ์ ก็คือ คุ้มครองไม่ให้ทำความไม่ดี ให้ทำแต่ความดี ทั้งกาย วาจา ใจ ชีวิตเราก็จะเจริญ โชคดี แคล้วคลาดภัยตลอดไป... นะครับ